

CUPRINS

Introducere / 5

O CULOARE BENEFICĂ

De la origini până în secolul V

Ocrurile din Paleolitic / 16

Metalul galben / 21

Mitologii de aur / 28

Culte solare / 36

Vopsirea în galben / 44

Hainele galbene / 48

Afacerea Clodius / 56

Ce ne învață lexicul / 62

Tăcerea din Biblie și cea
a Sfinților Părinți / 67

O CULOARE ECHIVOCĂ

Secolele VI–XV

Fără galben în cultul creștin / 78

Galbenul blazonului / 87

Un simbolism ambivalent / 92

Prestigiul părului blond / 100

Bila și urina / 109

Invidie, minciună și trădare / 115

Haina lui Jan Hus și cea a lui Iuda / 124

La originea stelei galbene? / 136

O CULOARE DETESTATĂ

Secolele XVI–XXI

Galbenul pictorilor / 150

Galbenul savanților / 164

Galbenul în viața cotidiană / 170

Dicționare și enciclopedii / 181

Orientul este la modă / 188

Discreție, transgresiune și modernitate / 198

La marginea galbenului: portocaliul / 212

Pe terenurile de sport / 223

Galbenul în prezent / 228

Note / 240

Bibliografie / 259

Credite imagini / 267

Mulțumiri / 269

INTRODUCERE

Definirea unei culori nu este o sarcină ușoară. E suficient să deschidem dicționarul pentru a vedea că nu este ușor să definești culoarea: autorilor le e întotdeauna foarte greu să ofere o definiție clară și precisă. Textul e adesea lung și alambicat, dar rămâne incomplet. Adesea, textul este lung și întortocheat și totuși rămâne incomplet. Uneori, e defectuos sau de neînțeles pentru cititorul obișnuit. În cazul cuvântului „culoare“, rareori un dicționar își îndeplinește rolul în mod eficient – în toate limbile europene și chiar în cele ale întregii planete.

Există diverse motive pentru aceste dificultăți. Nu numai că definițiile culorii au variat foarte mult de-a lungul secolelor, în funcție de perioadă și de societate, însă, chiar dacă ne limităm la zilele noastre, culoarea nu e înțeleasă în același mod pe cele cinci continente. Fiecare cultură o concepe și o definește în funcție de mediul său, de istoria sa, de cunoștințele și tradițiile sale. În acest domeniu, cunoașterea occidentală nu este nicidecum o autoritate de referință și cu atât mai puțin deține „adevărul“, deține doar cunoștințe, printre atâtea altele.

Mai mult, aceste cunoștințe nici măcar nu sunt univoce. Particip regulat la colocvii transdisciplinare pe tema culorii, unde se reunesc cercetători din diferite medii: sociologi, fizicieni, lingviști, etnologi, pictori, chimiști, istorici, antropologi și muzicieni. Suntem cu toții foarte bucuroși să ne întâlnim pentru a discuta despre un subiect care ne este drag, dar după câteva minute înțelegem că nu vorbim despre același lucru: fiecare specialist are propriile definiții, clasificări, certitudini și sensibilități legate de culoare. A le împărtăși cu ceilalți e dificil, uneori chiar imposibil.

De-a lungul secolelor, culoarea a fost definită mai întâi ca materie, apoi ca lumină și, mai târziu, ca senzație, cea a luminii care cade pe un obiect, recepționată de ochi și transmisă la creier. În multe limbi, etimologia cuvântului „culoare“ se bazează pe prima dintre aceste definiții: la origine, culoarea e gândită (și percepută) ca materie, ca peliculă ce acoperă ființele și lucrurile. Acest lucru e valabil mai ales în cazul limbilor indo-europene. Cuvântul latin *color*, de exemplu, din care derivă termenii italieni, francezi, spanioli, portughezi, englezi etc. pentru „culoare“, este înrudit cu marea familie a verbului *celare*, care înseamnă „a ascunde“, „a înveli“, „a disimula“: culoarea este ceea ce ascunde, ceea ce acoperă, ceea ce îmbracă. Este o realitate materială, o a doua piele sau o a doua suprafață ce învăluie corpurile.

Aceeași idee se regăsește și în limba greacă: cuvântul *khroma* („culoare“) derivă din *khros*,

ce desemnează pielea sau orice suprafață corporală. Același lucru e valabil și în germană și în majoritatea limbilor germanice: cuvântul *Farbe*, pentru a da doar un exemplu, provine din germanicul **farwa*, „piele“, „peliculă“, „înveliș“. Alte limbi, indo-europene sau nu, exprimă idei similare: culoarea este materială, o suprafață adăugată pe o altă suprafață. Însă lexicul e un lucru, iar teoriile oamenilor de știință sunt altceva.

Încă de timpuriu, culoarea a încetat să mai fie considerată doar o materie și a devenit, mai presus de toate, o lumină – sau, mai degrabă, o fracțiune de lumină. Aristotel, printre primii, a văzut în culoare o slăbire a luminii solare în contactul cu obiectele și a propus cea mai veche scală cromatică cunoscută, de la lumină la întuneric: alb, galben, roșu, verde, violet, negru. În Occident, această ordine a culorilor a rămas ordinea științifică de bază până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Sau, pentru o dată mai precisă, până în 1666, când Isaac Newton și-a efectuat celebrele experimente cu prisme și a reușit să împartă lumina albă a soarelui în raze colorate diferite. Astfel, el a propus lumii științifice o nouă ordine a culorilor: spectrul, o ordine în care nu mai era loc pentru alb sau negru și în care culorile formau o succesiune fără legătură cu clasificarea aristotelică, folosită anterior. În secolul al XVIII-lea, această nouă ordine newtoniană (violet, indigo, albastru, verde, galben,

portocaliu, roșu) a devenit treptat ordinea de referință în majoritatea științelor, mai întâi în fizică, apoi în chimie¹, fiind valabilă și în prezent.

Definirea culorilor ca lumină, nu doar ca materie, a reprezentat un punct de cotitură important pentru lumea științei și a tehnologiei: oamenii de știință au învățat treptat să le stăpânească, să le măsoare, să le producă ori să le reproducă după cum doreau, iar artizanii au învățat să creeze multiple nuanțe de culoare. Acum controlabilă, verificabilă și reproductibilă, culoarea și-a pierdut treptat o parte din mister, mai ales că artiștii înșiși, începând cu secolul al XVIII-lea, s-au supus legilor fizicii și opticii, articulându-și paleta în jurul spectrului și făcând distincția între culorile primare și culorile complementare sau chiar culorile terțiare.

Recent, neuroștiințele se concentrează și asupra culorii, subliniind importanța fenomenelor vizuale și perceptive: culoarea nu e doar un înveliș material sau un ansamblu de variații subtile ale luminii, ci și mai ales un fenomen perceptiv. Ea rezultă din conjuncția a trei elemente: o sursă de lumină, un obiect asupra căruia cade această lumină și un organ receptor, anume ființa umană, înarmată cu aparatul anatomic, fiziologic și cultural complex al perechii ochi-creier.

Opiniile încep să difere când ființa umană, în calitate de receptor, este înlocuită experimental cu un simplu aparat de înregistrare. Pentru științele exacte, ceea ce se înregistrează este tot

culoarea, măsurată în lungime de undă. Pentru științele umane, ceea ce se înregistrează nu e culoarea, ci pur și simplu lumina: culoarea nu există dacă nu este percepută, adică dacă nu e doar văzută cu ochii, ci și decodificată cu ajutorul memoriei, al cunoștințelor și al imaginației. „O culoare care nu e privită este o culoare care nu există”, spunea Goethe încă din 1810, în a treia parte a faimoasei lui cărți *Farbenlehre*. În prezent, însă, diverse teste și experimente arată că o persoană nevăzătoare din naștere are la vârsta adultă aproximativ aceeași cultură cromatică precum o persoană văzătoare, ceea ce îi contrazice atât pe Goethe, cât și pe Newton.

Culorile fizicianului sau chimistului nu sunt aceleași cu ale neurologului sau biologului. Dar nici nu sunt – cel puțin nu în totalitate – aceleași cu ale istoricului, sociologului, antropologului sau lingvistului. Pentru aceștia din urmă și, în general, pentru științele umane în ansamblul lor, culoarea e definită și studiată în primul rând ca fapt social. Mai mult decât natura, pigmentul, lumina, ochiul sau creierul, societatea este cea care „face” culoarea, care îi dă definițiile și sensurile, îi organizează domeniile și modurile de intervenție, o declină în multiple coduri și sisteme de valori. Fără societate, fără cultură, nu există culori clar definite, numite, categorizate, ci doar colorații infinite care formează un *continuum* insesizabil.

*

Dacă definirea culorii nu este un exercițiu ușor, definirea galbenului e și mai dificilă. A spune că e culoarea lămâii, a șofranului, a aurului, a grâului copt – așa cum se citește de obicei în dicționare – nu este greșit, dar nu e cu adevărat o definiție. În ceea ce privește afirmația că galbenul e culoarea care se află între o lungime de undă și alta în spectru, aceasta este o propunere care nu poate satisface decât un fizician. Ce pot face științele umane cu o astfel de definiție? Nimic, absolut nimic.

Cazul galbenului nu e deloc izolat. Aceleași observații pot fi făcute despre orice altă culoare. Filosoful austriac Ludwig Wittgenstein ne amintește acest lucru într-o frază care a rămas pe bună dreptate celebră și pe care îmi place să o citez în majoritatea cărților mele, deoarece mi se pare una dintre cele mai importante scrise vreodată despre culori: „Dacă suntem întrebați ce înseamnă cuvintele «roșu», «galben», «albastru», «verde», putem, desigur, să arătăm imediat lucruri care au astfel de culori. Dar capacitatea noastră de a explica semnificația acestor cuvinte nu merge decât până la un anumit punct.” (*Bemerkungen über die Farben*, 1, 68)

În ciuda acestei limitări, am încercat în capitolele ce urmează să urmăresc istoria lungă și lentă a galbenului în societățile europene, din Paleolitic până în zilele noastre. Nu a fost o sarcină ușoară, deoarece este o istorie zbuciumată, cu mai puține dovezi și documente decât pentru

celelalte culori. Indiferent de perioadă, galbenul e mai discret decât roșul, negrul, albastrul și chiar verdele. Există diverse motive pentru acest lucru, dar unul primează în fața celorlalte: aurul ocupă adesea o mare parte din spațiul rezervat culorii galben. A scrie istoria galbenului în Occident înseamnă, prin urmare, a scrie și istoria aurului, deopotrivă complexă și dificilă având în vedere numeroasele domenii în care este utilizat și problemele ridicate de studiul său.

Istoricul are adesea mai multe de spus despre aur decât despre galben. Primul îi ridică o mulțime de întrebări, deoarece nu este doar culoare, ci și lumină și materie, și a fost solid documentat în toate timpurile (cel puțin din mileniul III î.Hr.). Galbenul pare să se joace de-a v-ați ascunselea cu cercetătorul. Uneori, e foarte prezent în documentație, alteori, dimpotrivă, e discret, chiar foarte discret, ca la începutul Evului Mediu. În astfel de cazuri, e înlocuit de aur, care aduce cu sine un adevărat ocean cromatic de probleme.

Pentru a nu mă îneca în acest ocean, pentru a păstra această carte în dimensiuni rezonabile, pentru ca ea să rămână pe deplin o istorie a galbenului, nu a aurului, m-am străduit să-l țin pe acesta din urmă la distanță, invocându-l doar pentru perioadele și mediile în care acest lucru era indispensabil: mitologiile antice, nașterea banilor, heraldica medievală, arta barocă și alte câteva. În ciuda tăcerii documentare pe care am întâlnit-o uneori, această carte este într-adevăr

o istorie a galbenului, construită în jurul câtorva axe solide care ne permit să ne orientăm într-un labirint cromatic ezitant și plural.

*

Cartea de față este a cincea dintr-o serie începută în urmă cu 20 de ani. Patru cărți au precedat-o: *Albastru* (2000), *Negru* (2008), *Verde* (2013) și *Roșu* (2016), toate publicate la aceeași editură, Seuil [traduceri în limba română apărute la Editura For You]. Ca și în cazul celor precedente, planul acesteia este cronologic: o istorie a culorii galben, nu o enciclopedie a galbenului și cu atât mai puțin un studiu al său doar în lumea contemporană. Am încercat să studiez această culoare pe termen lung și în toate aspectele sale, de la lexic la simboluri, trecând prin viața cotidiană, practicile sociale, cunoștințele științifice, aplicațiile tehnice, moravurile religioase și creațiile artistice. Prea adesea, istoriile culorii – care sunt, desigur, puține – se limitează la perioadele recente sau doar la aspectele picturale, ceea ce este extrem de reduționist. Istoria picturii este una, istoria culorilor este alta, mult mai amplă.

Acestea fiind spuse, cartea de față, la fel ca cele patru anterioare, are un caracter monografic. O culoare nu este niciodată de sine stătătoare; ea nu-și capătă semnificația deplină, nu „funcționează” pe deplin (din punct de vedere social, lexical, artistic sau simbolic) decât în măsura în care e asociată sau opusă uneia sau mai multor alte culori. În aceeași măsură, e imposibil

să o considerăm izolat. A vorbi despre galben înseamnă cu necesitate a vorbi despre roșu, verde, albastru și chiar despre alb și negru.

Aceste cinci cărți formează un edificiu la construcția căruia lucrez de aproape o jumătate de secol: istoria culorilor în societățile europene, din Antichitatea romană până în secolul al XIX-lea. Chiar dacă, așa cum vei citi în paginile următoare, depășesc cu mult cele două perioade, în această felie cronologică – care este deja foarte lungă – se situează cea mai mare parte a cercetării mele. Similar, îmi limitez cercetarea la societățile europene, deoarece pentru mine problemele culorii sunt în primul rând probleme legate de societate. În calitate de istoric, nu am competența de a vorbi despre întreaga planetă și nu doresc să compilez la mâna a doua sau a treia lucrările altor cercetători despre culturi non-europene. Pentru a nu scrie prostii, pentru a nu compila sau copia cărțile altora, mă limitez la ceea ce știu și la obiectul seminarelor mele susținute la École Pratique des Hautes Études și la École des Hautes Études en Sciences Sociales timp de aproape 40 de ani. Le mulțumesc tuturor studenților și doctoranzilor mei, precum și tuturor celor care mi-au audiat cursurile pentru schimburile fructuoase pe care le-am avut și care sper că vor continua.

Ianuarie 2019

Gamă în galben, gri, verde, roz

Culorile și muzica au o relație strânsă și folosesc un vocabular comun: „ton”, „nuață”, „gamă”, „acorduri”, „valori”, „armonie”, fără a uita adjectivul „cromatic”. Aristotel subliniașe deja această legătură între sunete și culori, dar abia în secolul al XVIII-lea, după descoperirea spectrului de către Newton, notele și culorile au început să fie plasate pe aceeași diagramă. Galbenul și-a găsit locul între fa și sol.

*Paul Klee, Monument în pământ fertil,
1929, Berna, Zentrum Paul Klee*